ಶ್ರೀಮದಾನನ್ದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯಃ

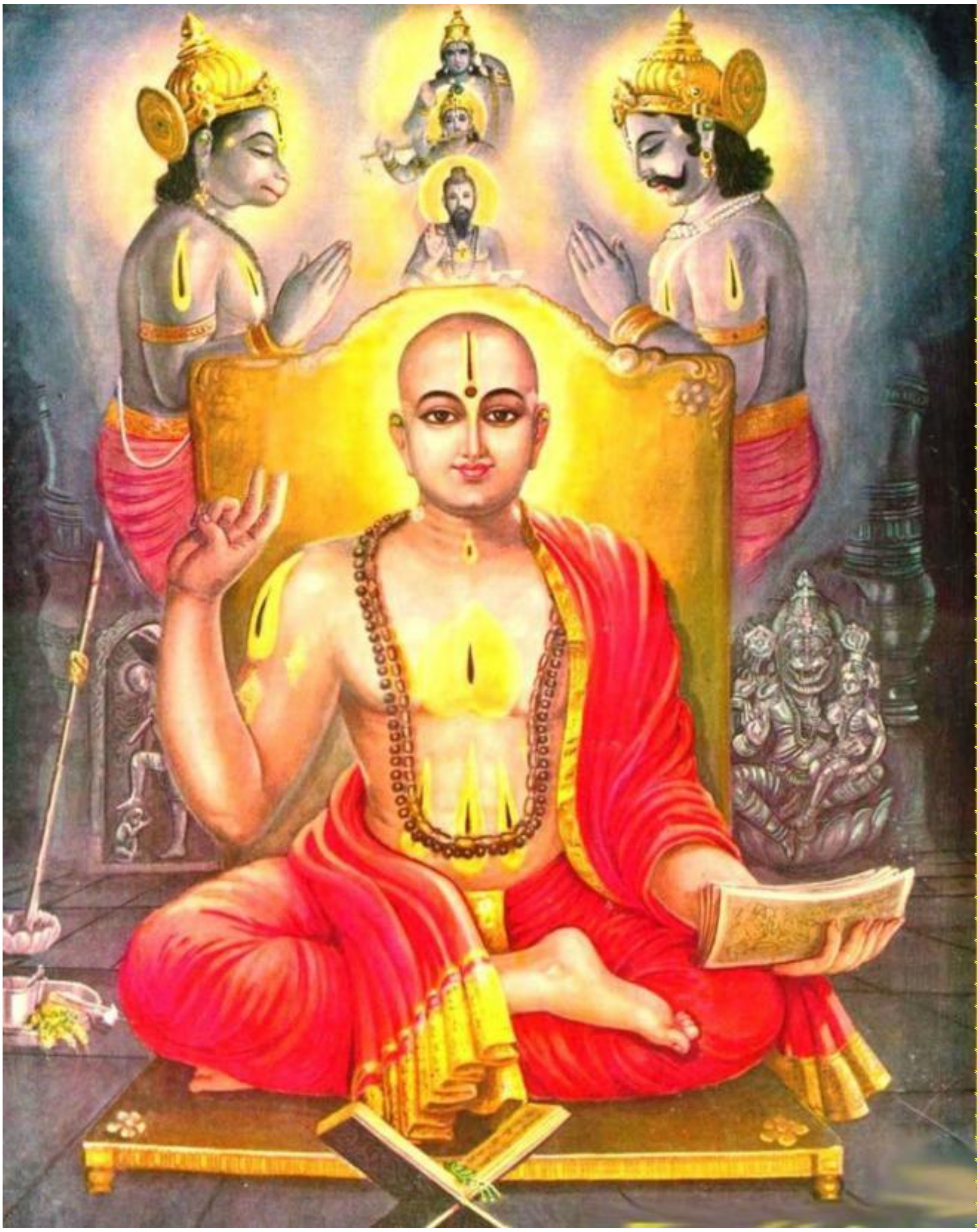

Tracking:

Sr	Date	Remarks	
1	25/5/2012	Typing Started on	By H K Srinivasa Rao
2		Typing Ended on	By H K Srinivasa Rao
3		First Proof Reading	
4		First proof Correction	
5	29/08/2013	Published	By H K Srinivasa Rao

॥ಶ್ರೀ ಹಯವದನ ರಂಗವಿಠ್ಠಲ ಗೋಪೀನಾಥೋ ವಿಜಯತೇ॥

Blessed by Lord and with His divine grace, we are pleased to publish this Magnanimous Work of sri Acharya Madhwa. It is a humble effort to make available this Great work to sadhakas who are interested in the noble path of propagating Acharya Madhwa's Philosophy.

With great humility, we solicit the readers to bring to our notice any inadvertant typographical mistakes that could have crept in, despite great care. We would be pleased to incorporate such corrections in the next versions. Users can contact us, for editable version, to facilitate any value additions.

Contact: H K SRINIVASA RAO, N0 26, 2ND FLOOR, 15TH CROSS, NEAR VIDHYAPEETA CIRCLE, ASHOKANAGAR, BANGALORE 560050. PH NO. 26615951, 9901971176, 8095551774, skype Id: SRKARC6070

Email : **srkarc@gmail.com**

ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು

ಜನ್ಮಾಂತರದ ಸುಕೃತದ ಫಲವಾಗಿ ಮಧ್ವಮತದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಲು, ಪ್ರೇಮಮೂರ್ತಿಗಳಾಗಿ ನನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದ, ಈ ಸಾಧನೆಗೆ ಅವಕಾಶಮಾಡಿದ, ನನ್ನ ಪೂಜ್ಯ ಮಾತಾ ಪಿತೃಗಳಾದ, ದಿವಂಗತರಾದ ಲಲಿತಮ್ಮ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಹೆಚ್ ಆರ್ ಅವರ ಸವಿ ನೆನಪಿನಲ್ಲಿ ಈ "ಸರ್ವಮೂಲ ಯಜ್ಞ"

''ಮಾತೃದೇವೋ ಭವ-ಪಿತೃದೇವೋಭವ-ಆಚಾರ್ಯದೇವೋಭವ''

ಗ್ರಂಥ ಋಣ:ಆಚಾರ್ಯ ಪ್ರಭಞ್ಜನರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಸರ್ವಮೂಲ ಗ್ರಂಥಗಳು

॥ तैत्तिरीयोपनिषद् ॥ 4

॥ प्रथम (शिक्षा)वल्ली ॥ 4

॥ तैत्तिरीयोपनिषद्भाष्यम् ॥ 4

॥ इति प्रथम (शिक्षा)वल्ली ॥ 14

॥ द्वितीयवल्ली ॥ 26

॥ इति द्वितीय(ब्रह्म)वल्ली ॥ 30

॥ (भृगु)वल्ली ॥ 35

॥ इति श्रीतैत्तिरीयोपनिषद्भाष्ये तृतीय (भृग)वल्ली ॥ 38

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितं तैत्तिरीयोपनिषद्भाष्यम् ॥ 38

॥ तैत्तिरीयोपनिषद् ॥

॥ प्रथम (शिक्षा)वल्ली ॥

ओं शं नोमित्रः शं वरुणः। शं नोभवत्वर्यम। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः।
शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि त्वामेव प्रत्यक्षं
ब्रह्मवदिष्यामि ऋतं वदिष्यामि सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु। अवतु माम्। अवतु
वक्तारम्। ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥01॥

॥तैत्तिरीयोपनिषद्भाष्यम्॥

भा - सत्यं ज्ञानमनन्तमानन्दम् ब्रह्म सर्वशक्त्येकम्।
सर्वैर्वेदैरीड्यं विष्ण्वाख्यं सर्वदेमि सुप्रेष्ठम्॥

'आदित्यसंस्थिताद्विष्णोः श्रुत्वा ब्रह्मा यथा हरिम्।
तुष्टाव तत्प्रकारेण वरुणोक्तेन वै भृगुः ॥

विष्णुमसौत् तथा प्राह शन्नोमित्रादिका श्रुतिः।
युदवाच हरिः सूर्यमण्डलस्थः परः पुमान्॥

ब्रह्मा तदाह वरुणे वरुणो भृगवेऽपि तु।
शन्नो मित्रादिभिर्वाक्यैस्तैरेव हरिमस्तुवत्॥

भृगुः पञ्चात्मकं पूर्णमन्नादिमयमच्युतम्।
मुक्तगीतावसानैस्तु स्तुतस्तेन जनार्दनः॥
सुप्रीतः प्रददौ ज्ञानं स्वात्मभक्तिं च शाश्वतीम्' ॥ इत्यादि यजुःसंहितायाम्

'भृगवाक्यतया वायुनमस्कारादिकं हरिः।

प्रोवाच ब्रह्मणे चैवं वचस्सुबहदर्शिषु' इति च॥01॥

ओं शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः मत्राबलम्। सामसन्तानः। इत्युक्त शीक्षाध्यायः॥02॥

भा - वरणीयो वर्णः। स्वरतेस्तु स्वरः। मानात् त्राता मात्रा। बलरूपः। समश्च सर्वरूपेषु। सन्ततश्च॥

वर्णादिवाचकं रूपं ज्ञेयं वर्णादिनामकम्।

विष्णोर्वर्णादिसंस्थं च पुंसु तत्तत्क्रियाप्रदम्॥02॥

सह नौ यशः। सह नै ब्रह्मवर्चसम्। अथातः सहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु। अथिलोकधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजंमध्यात्मम्। ता महासंहिता इत्याचक्षते॥03॥अथाधिलोकम्। पृथिवी पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः संन्धिः। वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्॥04॥अथाधिचज्यौतिषम्। अग्निः पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधि ज्यौतिषम्॥05॥अथाधिविद्यम्। आचर्यः पूर्वरूपम्। अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्॥06॥अथाधप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥07॥अथाध्यात्मम्। अधरा हनुः पूप्वरूपम्। उत्तरा हनुरुत्तररूपम्। वाक्सन्धिः। जिह्वासन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा महसंहिताः। य एवमेता महासिंहिता व्याख्यांता वेद। सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण लोकेन॥08॥

भा - नारायणादिरूपाणि लोकादिषु च पञ्चसु।

अनिरुद्धावसानानि ध्येयानि चतुरात्मना॥

वासुदेवादिकान्येव तानि पूर्वोत्तरार्णयोः।

संहितायास्तथा सन्धौ सन्धाने चापि कृत्सशः॥

यो वेदैतानि रूपाणि सर्वभोगसमन्वितः।

प्राप्नोति वैष्णवं स्थानं मुक्तः स्वर्गाभिदं परम्॥3-8॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। समेन्द्रोमेधयास्पृणोतु। अमृतस्य
देवधारणो भूयासम्।
शरीरम् मेविचर्षणम्। जिह्वा मेमधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरिमिश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि
मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मेगोपाय॥09॥ आवहन्ति वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि
ममगावश्च। अन्नपाने च सर्वदा॥ततो मे श्रीयमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा॥10॥ आ मायन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र मायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमायन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। यशोजनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि
स्वाहा। तं भगाहं त्वयिमृजेस्वाहा। स माभगप्रविश स्वाहा। तस्मिन् सहस्रशाखे। नि भगाहं
त्वयिमृजेस्वाहा॥11॥ यथाऽऽपः प्रवतायन्ति। यथामासा अहर्जहम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः। धातरा
यन्तु सर्वतः स्वाहा। प्रतिवेशोऽसिप्रमाभाहिप्रमापद्यस्व॥12॥

भा - 'यो विश्वरूपो भगवांश्छन्दमादधिपो हरिः।
छन्दोभ्योऽमृतरूपेभ्यः सुव्यक्तस्तुदुपासनात्।
मेधावी तत्त्वविज्ञानी भूत्वा क्षिप्रं विमुच्यते'॥ इति च

'वेदावासत्वतो विष्णर्ब्रह्मकोश इति स्मृतः।
भगः षड्गुणपूर्णत्वाद् बहुरपत्वतो विभुः।
सहस्रशाख इत्युक्तस्तमुपास्य जनार्दनम्॥

मुच्यते नात्र सन्देहः सर्वभोगश्च युज्यते॥ इति प्रक्लृप्ते।
'अवहन्ती चिरं सर्वभोगान् या श्री सनातनी।
तां मय्यावह गोविन्द सुशिखण्डोपशोभिताम्'॥ इति च।

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः। तासामु ह स्यैतां चतुर्थीम्। महाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद् ब्रह्म। सह आत्मा। अङ्गान्कन्या देवताः॥13॥ भूरितिवा अयं लोकः। भुवइत्कन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः महइत्यादित्यः। अदित्येनवा व सर्वे लोका महीयन्ते।

भा- भारादिव्याहृतीभिस्तु वाच्यं मूर्तिचतुष्टयम्।
अनिरुद्धादिकं वासुदेवान्तं देहमध्यगः॥

वासुदेवो महोनाम त्वनिरुद्धः शिरो मतः।
भूर्नामाथ भुवनामा बाहू प्रद्युम्न ईरितः॥

सङ्कर्षणः सुवर्नामा पादौ तस्य महात्मनः।
अनन्योऽप्यन्यशब्देन चतुरात्मा प्रकीर्त्यते।
निर्विशेषोऽपि भगवान् सञ्ज्ञामात्रविशेषतः॥

भूरितिवा अग्निः। भुवइतिवायुः। सुवरित्यादित्यः। महइतिचन्द्रमाः। चन्द्रमसावाव सर्वाणिज्योतींषि महीयन्ते। भूरितिवा ऋचः। भुवइतिसामानि सुवरितियजूंषि। महइतिब्रह्म। ब्रह्मणावाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरितिवैप्राणः। भुवइत्यपानः। महइत्यन्नम्। अन्नेनवाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा। चतस्रश्चस्रोव्याहृतयः। ता यो वेद। स वेदब्रह्म। सर्वोऽस्मै देवा बलिमावहन्ति॥14॥

भा- 'लोकज्यातिः प्राणवेदेष्वेकः स पुरुषोत्तमः।
प्रत्येकशश्चातुरात्म्या षोडशात्मा प्रकीर्तितः॥

महीयते पहति च स्वयं स भगावान् हरिः।
पूज्यपूजकभेदोऽत्र नैव कश्चिदपीष्यते।
नामप्रवृत्तिहेतुत्वान्नाम लोकादिकं हरेः ॥

अयं समीपस्थतया त्वसौ प्राणे स्थितत्वतः।
ईक्षणादन्तरिक्षं चाथादित्यस्त्वदितेः सुतः ॥

अक्षिरग्नौ स्थितत्वाच्च वारुर्वयति यज्जगत्।
चन्द्र आह्लादरूपत्वादृगर्च्यत्वाज्जनार्दन ॥

यजुर्याज्यस्वरूप्तवात् साम चासौ समत्वतः।
बृहत्त्वाद् ब्रह्म वेदानां समुदायेऽखिले स्थितः ॥

तत्सम्बन्धाद्वेदराशिर्ब्रह्मशब्देन कीर्तितः।
प्रकृष्टनयनात् प्राणोऽपानोऽवाङ्नयनाद्धरिः ॥

विनिधं नयनाद् व्यानः सोऽन्नं सर्वोपजीव्यतः।
एवं षोडशरूपोऽसौ चतुरात्मा व्यवस्थितः ॥

महाचमसनामाऽसौ यस्मादतिचमत्कृतिः।
माहाजमस्यस्तज्ज्ञानी ब्रह्मा सम्परिकीर्तितः ॥

एवं षोडशरूपाणां ज्ञानयोग्यश्चतुर्मुखः।

स एव ब्रह्मवित् तस्मात् पूज्यते मुक्तिगोऽपि सन्।

सर्वदेवैरतिततरां यः सम्यक् षोडशात्मवित्' ॥ इति व्याहृतितत्त्वे।

'तस्य भूरिति शिरः एकं शिरः। एकमेतदक्षरम्। भुव इति बाहो । द्वै बाहू। द्वे एते अक्षरे। सुवरिति प्रतिष्ठा। द्वे प्रतिष्ठे। द्वे एते अक्षरे' इत्यदिश्रुतेः। सर्वाव्याहृतीनां प्रवेत्ता महाचमस्यश्चतुर्थीत्वेनैतां प्रवेदयत इति विशेषः'।

भूर्नाम स्फूर्तिरूपत्वाद् भूरिवीर्यत्वतो भुवः।

सुवः सुबलरूपत्वान्महः पूर्णत्वतो विभुः॥

तदेतच्चतुराकारं ब्रह्मोक्तं गुणबृंहणात्।

स आत्मा सर्वदेवानां चतुरात्मा जनार्दनः॥

तस्य ब्रह्मादयो देवा अङ्गमागन्तुकत्वतः।

वासुदेवादिरूपोऽसौ षोडशात्मा चतुश्चतुः॥

स एव सर्ववेदोक्तः सर्वविद्यासु चेश्वरः।

प्रणवार्था व्याहृतयो व्याहृत्यर्था ऋगादयः॥

इतिहासपुराणं च पञ्चरात्रं च सर्वशः।

सम्यग् व्याहरणाद् विष्णोः श्रुता व्याहृतयस्त्विति॥

सर्ववेदोक्तसर्वस्वव्याहृतेर्व्याहृतित्वमु।

विशेषणाहरन्तीमं विष्णुमित्यथवा स्मृताः' इति व्याहृतिसारे॥

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेणतालुके। य एषस्तनइवावलम्बते। सेन्द्रियोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्यपोह्यशीर्षकपाले॥15॥

भा- 'य एष हृदयाकाशस्त्वनिरुद्धस्तु तद्गतः।
प्रद्युम्नस्तालुमध्यस्थो लम्बिन्यामिन्द्रनामकः॥

व्याख्यस्सुपर्णरूपत्वात् केशान्ते वर्तते तु यः।
सङ्कर्षणः सुपर्णात्मा वासुदेवो व्यपःस्मृतः॥

यस्माद्व्यपगते स्थाता जगति प्रलये विभुः।
अशीर्षककपालोऽसौ कपालादुपरि स्थितः॥

भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुवइतिवायौ। सुवरित्यादित्ये। महइतिब्रह्मणि। आप्नोतिस्वाराज्यम्। आप्नोतिमनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः। एतत्ततोभवति॥16॥

भा - 'अनिरुद्धस्तु भूर्नामा हुताशे संव्यवस्थितः।
प्रद्युम्नो भगवान् वायौ भुव इत्येव कीर्तितः॥

सङ्कर्षणः सुवर्नामा सूर्ये तिष्ठति केशवः।
महोनामा वासुदेवो ब्रह्मणिस्थश्चतुर्मुखे॥

स वासुदेवः स्वाराज्यं व्याप्यास्मिन् मनसस्पतौ।
अनिरुद्धे च संव्याप्तः ततो वागादिनां पतिः।
वागादिषु स्थितो नित्यं भवत्येष जनार्दनः॥

आकाशशरीरं ब्रह्म। सत्यात्मप्राणारामं मनआनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्। इतिप्राचीनयोग्योपास्व॥17॥

भा- 'स्वव्यापी च जगद्व्यापी नित्यैश्वर्यात् स ईश्वरः।

आकाशवद्व्याप्तदेहः सत्यात्मा गुणपूर्तितः॥

वायोर्विशेषरमको बलानन्दस्वरूपवान्।

ज्ञानानन्दस्वरूपोऽसौ शान्तिनामा सुखोन्नतेः॥

अन्तगत्वात् स्वतः पूर्तेः समृद्धं तत् प्रकीर्तितम्।

इत्युपास्व प्राथमिको योग्यस्त्वं मदुपासने।

प्राधान्यादिति पूर्वं हि प्राह विष्णुश्चतुर्मुखमा ’॥ इति ब्रह्मसारे।

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमानक्षत्राणि। आपओषदयोवनस्पतय आकाश आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणो व्यानोऽपान उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनोवात्त्वक्। चर्म मांसं स्नावास्थिमज्जा। एतदधि विधयत्रृषिरवोचत्। पाङ्क्तं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तेनैव पाङ्क्तं स्पृणोतीति॥ 18॥

भा - ‘पृथिव्याद्यं पाङ्कषट्कं पाङ्क्तेनैव स्वयं हरिः।

नारायणादिरूपेण बलयत्यञ्जसा प्रभुः।

इत्युवाच स्वयं विष्णुर्वेदद्रष्टा गुणादिकः’॥ इति तत्त्वसंहितायाम्।

आत्मा - अहङ्कारतत्त्वम्

ओमितिब्रह्म। ओमितीदं सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति ह स्मवा आपो श्रावयेत्या श्रावयन्ति। ओमितिसामानि गायन्ति। ओं शोमितिशस्त्राणि शंसन्ति। ओमित्यध्वर्युः प्रतिगरं प्रतिगृणाति। ओमितिब्रह्माप्रसौति। ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमितिब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह -ब्रह्मोपाप्नवानीति। ब्रह्मोपाप्नोति॥ 19॥

भा- ‘ओं नाम भगवान् विष्णुरधिकोच्चगुणत्वतः।

यद्यद्रूपं भगवतस्तदिदं सर्वमेव च॥

ओमेवाधिकपूर्णत्वात् तस्माद्यज्ञेषु चर्त्विजः।

ओमित्येव स्वकर्माणि कुर्वन्त्युद्दिश्य केशवम्॥

अधिकोच्च श्रुणुश्वेति हरिमध्वर्युराह हि।

अथिकोच्च महाधाम सूच्च देवेति जादरात्॥

प्रति प्रति गुणात्येनं शंरूपात्युच्च शावन।

इत्याह पोता शस्त्रेषु तथैवान्येऽपि चर्त्विचः॥

एवं स्वाध्यायकृच्चाह ब्रह्मप्राप्त्यर्थमञ्जसा।

एवं जानन्त एते तु प्राप्नुवन्त्येव तत्परम्' इति च।

ऋचं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च। तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च स्वाध्याय प्रवचने च। अग्नयश्चस्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च॥20॥

सत्यमिति सत्यवचा राथीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि तपस्तद्धितपः॥21॥

भा - ऋतं च त्वाध्यायप्रवचने च कर्तव्यानि। प्रवचनं व्याख्यानम्। यथार्थज्ञानम् ऋतम्। तत्पूर्वकं यथार्थवचनं करणं च सत्यम्।

'ऋतं यथार्थविज्ञानं सत्यं तत्पूर्विका कृतिः।

ध्यानसत्ये पूज्यपूजा तप इत्यभइधीयते' इति शब्दनिर्णये।

सर्वकर्मकृतिकालेष्वपि स्वाध्यायप्रवचनयोः। कर्तव्यत्वात् तयोः सर्वत्र अनुषङ्गः।

'मन्त्रो मन्त्रार्थवचनमन्यस्य स्वात्मनोऽपि वा।

सर्वकर्मसु कर्तव्यौ सर्वकर्मात्मकौ ततः॥ इति कर्मतत्त्वे।

आत्मनश्चेन्मनसैवर्थवचनम्।

'मानुषं मानुषो धर्मो देवा अपि हि मानुषे।

मनुष्यवत् प्रवर्तन्ते नैवैश्वर्यप्रकाशिनः' इति च।

प्रजाय रक्षणं चैव पुनः प्रजननं तथा।

प्रकृष्टजातिकरणं कर्मभिस्तनये पितुः' इति च।

'सत्ये तपसि वा चीर्णे सर्वकर्म कृतं भवेत्।

स्वाध्याये च प्रवचने ह्यन्तर्भावो विशेषतः ' इति च।

'यं यं क्रतुमधीते तेन तेनास्येष्टं भवति' इति च श्रुतिः ।।

'जप्येनैव तु संसिध्येद् ब्राह्मणो नात्र संशयः।

कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते '॥ इति भारते।

'सम्यग् ज्ञात्वा तु यो विष्णुं व्याख्यायीत जपेत च।

न तस्य किञ्चिदकृतं कर्तव्यं मुच्यते च सः '॥ इति कर्मतत्त्वे।

अहं वृक्षस्यरेरिवा। कीर्तिं पृष्ठं गिरेरिव। ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीवस्वमृतमस्मि। द्रविणं सवर्चसम्।

सुमेधा अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥ 22 ॥

भा- 'संसारवृक्षच्छेत्ताऽहं मत्कीर्तिः पर्वतोपमा।

अत्युत्कृष्टेन हरिणा पावितोऽस्मि यतः स्फुटम्॥

वाजिरूपश्च नेता च वाजिनी सूर्य उच्यते।

तत्रस्थो भगवान् विष्णुः सम्प्रोक्तो वाजिनीवसुः॥

तेनामृतेऽस्मि द्रविणं नित्यानन्दस्वरूपतः।
तेनामृतेन सिक्तोऽहं तेन व्याप्ते यतः सदा।
इत्याह मन्त्रदृक् पूर्वं त्रिशङ्कुर्मानवो नृपः'॥इति यजुर्विवेके।

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्नप्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्। देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवोभव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवोभव। यान्यान-वद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यास्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि। नो इतराणि। येकेचार्मच्छ्रेयां सो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसने न प्रश्वसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धया देयम्। श्रीया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्॥23॥ अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सावास्यात्। ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः। युक्ताअयुक्ताः अलूक्षाधर्म कामाः स्युः। यथा ते तत्रवर्तेरन्। तथा तत्रवर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः। युक्ताअयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषुवर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमुचैतदुपास्यम्। शं नोमित्रः शं वरुणः। शं नोभवत्वर्यमा। शं न इन्द्रोबृहस्पतिः। शं नोविष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्तेवायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मवादिषम्। ऋतुमवादिषम्। सत्यमवादिषम्। तन्मामावीत् तद्वक्तारमावीत्। अवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्। ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥24॥

॥ इति प्रथम (शिक्षा)वल्ली॥

भा- संहितायाः पञ्चाधिकरणाभिमानित्वं प्राणादिरूपस्य वायोरपि भवति। पृथिव्यन्तरिक्षमित्युक्तपाङ्क्तत्वं च। अत उपक्रमोपसंहारयोः 'त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्' इति युज्यते।

ओं॥ सह नाववतु सह नै भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तुमाविद्विषावहै। ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥01॥

ओं ब्रह्मविदाप्नोति परम्। तदेषाऽभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽश्नुते सर्वान् कामान्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति॥02॥

भा - 'स्वयोग्यं ब्रह्मविद् भङ्क्ते विरिञ्चेन परेण च।
ब्रह्मणा सह तद्वश्यः सुखमेव न दुष्कृतम्' ॥ इति च ॥

तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्नेरापः। अद्भ्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः॥ 03॥स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा। इदं पुच्छ प्रतिष्ठा॥04॥

भा- य एष भगवान् विष्णुर्भूतस्रष्टा गुणाधिकः।
स एवान्नात् पुनर्जातो ह्यजातोऽपि यतो विभुः॥

अन्नात्मनि शरीरेऽसौ व्यज्यते सुविवेकिभिः।
अन्नस्य सारभूतोऽयं शरीरस्य च केशवः॥

अन्ननामा चान्नसंस्थः शरीरेषु च संस्थितः।
अत्तृत्वात् सर्वलोकानामन्नमित्युच्यते हरिः।
उपजीव्यश्च भूतानामिति चान्नं जनार्दनः॥

तदप्येष श्लोको भवति॥
अन्नाद्वैप्रजाः प्रजायन्ते याः काश्चपृथिवीं श्रिताः।
अथो अन्नेनैव जीवन्ति अथैनदपियन्तन्ततः।
अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठं तस्मात् सर्वौषधमुच्यते।
सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति योऽन्नं ब्रह्मोपासते।
अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठं तस्मात् सर्वौषधमुच्यते।
अन्नाद् भूतानि जायन्ते जातान्यन्नेन वर्धन्ते।

अद्यतेऽत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यत इति॥05॥

स ज्यायन् सर्वभूतेभ्यस्तस्मात् सर्वौषधं स्मृतः।
संसारे दह्यमानानामाश्रयत्वात् स औषधम्॥

प्रचुरं मय इत्युक्तं प्रचुरात्ता यतो हरिः।
प्रचुरैः सेव्यते नित्यमतोऽन्नमय ईरितः॥

देहस्यैव शिरस्यस्य शिरो विष्णोः प्रतिष्ठितम्।
बाह्वोः पक्षौ तथा मध्ये मध्यं पश्चात्तनौ तथा।
पुच्छमित्थ्येष भगवाननिरुद्धः स्वयं हरिः॥

तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर आत्माप्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा ए, पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणएवशिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपानउत्तरः पक्ष आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा॥06॥ तदप्येष श्लोको भवति।

प्राणं देवा अनुप्राणंति मनुष्याः पशवश्चये।
प्राणो हि भूतानामायुः तस्मात् सर्वायुषमुच्यते।

सर्वमेव त आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शारीर अत्मा। यः पूर्वस्य॥07॥

भा- तस्यान्तरंपरं रूपमभिन्नमपि भिन्नवत्।
प्रद्युम्नाख्यं प्राणमयं प्रणेतृत्वात् प्रकीर्तितम्॥

शिरस्तस्य प्राणगतं प्राण इत्येव नामतः।
व्यानाख्यो दक्षिणः पक्षो व्यानगश्चोत्तरस्तथा॥

अपानाखअयाऽपानगत आकाशस्थं च मध्यमम्।
आकाशाख्यं तथा पुच्छं पृथिव्यां पृथिविनामकम्॥

उदान आकाशनामा समानः पृथिवीति च।
प्रणेतृत्वात् प्राणानाम शिरो विष्णोः प्रकीर्तितम्।

शेषाच्चेष्टयेद्यस्माद्व्यानाख्यो दक्षिणः करः।
यस्मादपनेयोद्दोषानपानः सव्य उच्यते॥

आकाशस्त्ववकाशत्वान्मध्यदेहो महात्मनः।
पृथिवी पुच्छमस्येक्तं सर्वस्यापि प्रधारणात्।
स एष जगतामायुस्तम्मिन् सङ्कर्षणः स्थितः॥

तस्माद्वा एतस्मात्प्रणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋग् दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा॥ 08॥

तदप्येष श्लोको भवति।

यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह।
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कदाचिनेति।
तस्यैष एव शारीर आत्मा यः पूर्वस्य॥ 09॥

भा- शिरस्तस्य यजुर्नाम यज्ञानां हरणात् स्मृतम्।
यजुः संस्थं च बाहू तु ऋक्समान्तस्थितौ सदा थथ

ऋगर्चनायाः स्वीकारात् साम दोषात् समीकृतेः।
पञ्चरात्रगतं मध्यमादेशाख्यं सुविस्तृतेः॥

अथर्वाख्यं तथा पुच्छमधरं चाङ्गिनां रसः।
मनोवाचामगम्यं तं ज्ञात्वाऽऽनन्तस्वरूपिणम्।
कुतश्चिन्न बिभेत्येव वासुदेवोऽन्तरस्ततः॥

तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा॥10॥

तदप्येष श्लोको भवति॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते कर्माणि तनुतेऽपि च
विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्मज्येष्ठमुपासते।
विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति।
शरीरे पाप्मनो हित्वा। सर्वान् कामान्समश्नुत इति।
तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य॥11॥

भा-श्रद्धाख्यं श्रुतिधर्तृत्वाच्छ्राद्धायां तच्छिरः स्मृतम्।
ऋतं ज्ञानततेर्दाता चर्तस्थो दक्षिणः करः॥

वामः सत्यस्थितः सत्यं सतां यसमान्नियामकः।
योगाख्यं सर्वलोकस्य योगादत्रैव योगगम्॥
मध्यं पुच्छं महोनाम महनीयत्वतः सदा।
तस्मिन्नानन्दरूपोऽसौ स्थितो नारायणःसदा॥

तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तरः आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एषपुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति।

असन्नेव संभवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्।
अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेनं ततो विदुरिति।
तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य॥12॥

भा- शिरः प्रिये स्थितं तस्य परेयं प्रियनामकम्।

मोदप्रमोदयोर्बाहू मोदनाच्च प्रमोदनात्॥

मोदप्रमोदनामानावानन्दास्त्वातततत्वतः।
मध्यमानन्तसंस्थं च ब्रह्म सृष्ट्या तु बृंहयेत्॥

पुच्छं प्रधानवायौ च ब्रह्माख्ये संस्थितं सदा।
अभेदोऽप्यविशेषोऽपि परमैश्वर्ययोगतः॥

देहदेहिवदेवासौ पञ्चधाऽवस्थितो हरिः।
बहिःस्थो देहवद्विष्णुरन्तस्थो देरिवत् स्मृतः॥

अन्तर्व्याप्तिविशेषेण न त्वशक्तत्वतो बहिः।
सर्वेऽपि पुरुषाकाराः उत्तरात् पूर्वसम्भवाः॥

उत्तरैः पूरिताः पूर्वे निच्छिद्रत्वेन सर्वशः।
अतृत्वं च प्रणेतृत्वं बोधो विविधवेत्तृता॥

आनन्तश्च यतः पूर्णस्ततोऽन्नादिमयाः स्मृताः।
अत्त्यादिदास्ते प्रत्येकं सर्वे सर्वगुणा अपि॥

नामभेदस्ततसूक्तः सर्वनामवतामपि।
पञ्चरूपं च तद् ब्रह्म जीवादन्यन्न विद्यते॥

इति ये तु विजानन्ति तेऽसन्तस्तमआलयाः।
जीवादन्यत् परं ब्रह्म पञ्चरूपं च ये विदुः।
सन्तस्त इति विज्ञेयो मोक्षयोग्या हि ते ध्रुवम्॥

अथातोऽनुप्रश्नाः। उताविद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छेती3। अहो विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता3 उ॥ 13॥

भा- इत्युक्ते ब्रह्मणा पूर्वं पप्रच्छ वरुणो विभुम्।
अविद्वानपि यः कश्चिद् ब्रह्माऽप्नोति कथञ्चन॥

विद्वानेवोत तत्रापि सर्वे वाऽथैव केचन।
यदि सर्वेऽथ तत्रापि सर्वे सम्यक् समाप्नुयुः॥

केचिदेवोत सम्यक् तदसम्यगपरे जनाः।
ज्ञानिनोऽपीति पृष्टः सन् ब्रह्मा प्राहा चतुर्मुखः॥

अज्ञा न प्राप्नुयुर्ब्रह्म प्राप्नुयुर्ज्ञानिनोऽखिलाः।
तत्रापि सम्यक् प्राप्तिस्तु विरिञ्चस्यैव सर्वदा॥

अन्येषां तारतम्येन प्राप्तिः सुखविशेषतः।
इत्यभिप्रायवान् ब्रह्मा ह्युकारेण समासतः॥

उक्त्वा प्रश्नोत्तरं पश्चाद्विस्तरेण जगद ह।
कश्चिदेवोत सम्यक् तदाप्नुयादिति वाक्यतः।
अनन्तरं तथैवेति ब्रह्मोङ्कारमुवाच ह॥

सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजत। यदिदं किञ्च। तत्सृष्ट्वा तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्य चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किञ्च। तत् सत्यमित्याचक्षते॥ 14॥

भा- अज्ञो नैव तदाप्नोति ज्ञान्येवैतदवाप्नुते।
इति ज्ञापयितुं विष्णोः स्वातनत्र्यज्ञापनाय तु॥

आह सृष्टिं प्रवेशं च माहात्म्यज्ञानतो यतः।
प्रीतिं यान्ति महान्तस्तु तद्वशा एव चेश्वराः॥

अग्न्यादयोऽपि किमुत तदन्ये मुक्तिदस्ततः।

स एवैकः स विज्ञेयः पूर्णैश्वर्यादिरूपवान्॥

इति तस्य महैश्वर्यमुच्यते स त्वकामयत्।

सृष्ट्वा जगदिदं सर्वं नियामकतयाऽस्य तु॥

बहुरूपो भवानीति स्याज्जगच्चेत्यचिन्तयत्।

स्यादित्यालोचनान्नान्यत् तपो विष्णोः कदाचन॥

अवतारेष्वनुकृतिर्बाह्यवृत्त्या तपस्विनाम्।

सृष्टिर्नाम स्वरूपत्वात् तु बहिर्निष्क्रमणं स्मृतम्॥

यद्यपीदं जगत्सर्वं स्वोदरस्थं महात्मनः।

तथाऽप्येष द्वितीयेन रूपेण बहिराक्षिपेत्॥

रूपान्तरेणाविशच्च जगत्सर्वं जनार्दनः।

त्यच्चानिरुक्तं विज्ञानं तथानिलयनं महा॥

सत्यं प्राणस्तथा श्रीश्च सन्निरुक्तं तथाऽनृतम्।

अविज्ञानं चानिलयनं प्रकृतिप्राणयोः परम्॥

तद्वविष्णोस्तु सम्बन्धात् स्वतस्तन्नामको हरिः।

ततो नियामकश्चेति त्यदानन्त्यादवाच्यतः॥

अनिरुक्तं निलयनं सर्वाधारत्वतो हरिः।

विज्ञानं सर्वविज्ञानात् सत्यं साधुस्वरूपतः॥

अवसादसुवाच्यत्वदौर्बल्याज्ञस्य साधुताः।

प्रकृतिप्राणतोऽन्यत्र कुर्वंस्तन्नामको हरिः॥

अतः साधुस्वरूपः सन् सत्यनामाऽनृतादिकम्।
नामानेन गतात्वादेर्यदिदं किञ्च भाषितम्॥

सन्निरुक्तादिशब्देनतत् सर्वं साधुतैव हि।
अवसादानादिहेतुत्वं साधुतैव हि सर्वशः।
असाधुताऽवसादादिस्तत्कर्तृत्वं हि भाषितम्॥

तदप्येष श्लोको भवति।

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततोवै सदजायत्।
तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात तत् सुकृतमुच्यत इति॥15॥

यद्वैतत् सुकृतम्। रसो वै सः। सरं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दीभवति। को ह्येवान्यात् कः प्राण्यात्।
यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयति॥16॥

भा- अनासाद्यस्त्वसन्नामा पूर्वं नारायणाभिदः।
स आसाद्यश्च सन्नामा वासुदेवोऽभवत् प्रभुः॥

स वासुदेवः स्वात्मानं चक्रे सङ्कर्षणादिकम्।
तस्मात् तत् सुकृतं नाम स आनन्दो रसस्ततः॥

आनन्दमेनं सम्प्राप्य मुक्तो मोदेन्न चान्यथा।
आदीप्तस्त्वेष भगवान् यद्यानन्दो भेवेन्न च॥

सामास्यचेष्टा धर्म्याश्च कस्य स्युस्तमृते प्रभुम्।
सुखं लब्ध्वा हि कुरुते लोकचेष्टां जनार्दनः॥

अल्पात् सुखादल्पकर्मा पूर्णानन्दाद्धि सर्वकृत्।
नह्यार्ताः कर्म कुर्वन्ति मुग्दाश्चैव विशेषतः॥

तस्माद् यादृक् सुखं तादृक् कर्म पूर्णसुखस्ततः।
सर्वकृत्त्वात् परो विष्णुराह तस्मात् सनातनी॥

सुखं लब्ध्वा करोतीति च्छन्दोगानां श्रुतिः परा।
अलब्ध्वा तु सुखं नैव करोतीत्यपि सादरम्॥

तत् पूर्णानन्ददेवेन कारितः प्राणिति स्फुटम।
सर्वलोकः स एवैक आनन्दयति चाखिलम्॥

यदा ह्येवैषएतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैषएतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति।

भीषाऽस्माद् वातः पवते। भीषोदेतिसूर्यः।
भाषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पञ्चम इति॥ 17॥

भा- तस्माददृश्ये जैवानां गुणानामप्यसङ्गतेः।
अनात्म्येऽथ गुणानन्त्यादनिरुक्ते निराश्रयात्॥
अनिलयनेऽभयत्वेन यदा ज्ञानेन तिष्ठति।
तदाऽभयं हरिं गच्छेन्नैवाज्ञानी कथञ्चन॥

यदैतस्मिन् परे विष्णावुदरं जीवगत्वतः।
भेदं करोति तेनैव भयमस्य महद् भवेत्॥

आ इत्युक्तः परो विष्णुरेभ्य उच्चः स एव तु।
त उदा जीवसङ्घाः स्युरुदरं तद्गतान्तरम्॥

तदेव ब्रह्म भयकृद् विदुषोऽविदुषस्तथा।
विदुषोऽल्पभयं कुर्याद् यावन्मुक्तिं व्रजत्यसौ॥

अथाभयं भवेद् ब्रह्म तस्य मुक्तस्य सर्वदा।
तस्माद् वाय्वादयो देवा विद्वांसोऽपि विशेषतः॥

भीताः स्वकर्म कुर्वन्ति विष्णोः प्रीत्यर्थमञ्जसा।
अमन्वानस्य नुर्विष्णुः कुर्यान्नित्यं महद् भयम्॥

तमआख्यमनुत्थानं............................।

सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठौ दृढिष्ठौ बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सरवा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एका मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको मनुष्य गन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य॥ 17॥

भा .... विदुषां नियमेन तु।
स्यादेव मोक्षस्तत्रापि ह्यानन्दस्य विचित्रता॥

यस्तु साधुगुणैर्युक्तस्तस्यैवाप्यखिला महि।
त्रेतायुगे चक्रवर्ति यदा मुक्तस्तु संसृतेः॥

अधीतिफलपूरणत्वादाध्यायक इतीरितः।
स एव विष्णुना युक्तो गच्छतीति युवा स्मृतः॥

एकानन्दस्वरूपोऽसौ मानुषो मुक्त इष्यते।
तस्माच्छतगुणानन्दा गन्धर्वा मानुषात्मकाः॥

मुक्ताः श्रुतिफलं प्राप्तास्ततः कामाहतास्तथा।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते शतं देवगन्धरावाणामानन्दाः। स एकः पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दाः स एक आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां

देवानामानन्दः॥18॥ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः। स एको देवानामानन्दः। स एक इन्द्रस्यानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः। स एको बृहस्पतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः॥19॥श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः॥19॥स एकः प्रजापतेरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः। स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य॥20॥

भा- तेभ्यः शतगुणानन्दा देवप्रेष्यास्तु मुख्यतः॥

ये ते हि देवगन्धर्वा मुक्तेभ्यस्तेभ्य एव च।
शताधिका हि पितरस्तेभ्य आजानदेवताः॥

अनाख्याता देवतास्तु जाता देवकुले च याः।
आजानदेवतास्ता हि ताभ्योऽग्र्याः कर्मदेवताः॥

बल्याद्या अन्तराप्तासदेवताः कर्मदेवताः।
ताभ्यश्च तात्त्विका देवाः सृष्ट्यादौ देवतां गताः॥

तेभ्यो दक्षश्चेन्द्रनामा स हीडुं रारयत् पुरा।
तस्माद् बृहस्पतिर्नाम महेन्द्रत्वात् पुरन्दरः॥

तस्मात् प्रजापतिर्मुक्तो रुद्रः प्रजननेशिता।
तस्मात् ब्रह्मा शतगुणो मुक्त इत्येष निर्णयः॥

यथाऽऽनन्दे तथा ज्ञाने विष्णुभक्तौ बलादिके।
सर्वैर्गुणैः शतगुणाः क्रमेणोक्तेन तेऽखिलाः॥

अथवा सहस्र गुणिता अनन्तगुणितास्तथा।
परिमाणे शतगुणेऽप्यानन्दस्फुटतावशात्॥

यथा दीपाच्छतगुणाऽप्यग्निज्वाला न दीपवत्।
स्फुटीभवेद् यथैवाग्निर्बहुलोऽपि न सूर्यवत्॥

यथैव सूर्याद् द्विगुणश्चन्द्रो नैव स्फटीभवेत्।
उत्तरेषामुत्तरेषां गुणा एवमतिस्फुटाः॥

प्रतिबिम्बा यतः पूर्वे ब्रह्मान्तानां नरादयः।
अतोऽस्पष्टस्वरूपास्ते स्फुटरूपास्तथोत्तराः॥

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स यएवंवित्। अस्माल्लोकात्। प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्क्रामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्क्रामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्क्रामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्क्रामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रामति॥21॥

तदप्येष श्लोको भवति।

यतो वाचोनिवर्तन्ते अप्राप्यमनसा सह।
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्न बिभेति कुतश्चनेति।

एतं ह वावन तपति। किमहं साधुनाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेति आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥

ओं सह नाववतु। सह नौभुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्विनावधीतमस्तुमा विद्विषावहै। ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥22॥

॥ द्वितीयवल्ली ॥

भा-यत्प्रसादात् स्वरूपाप्तिर्ब्रह्मादीनां समन्ततः।
स विष्णुः सर्वजीवेषु नृषु देवेषु च स्थितः॥

एक एव महायोगी निर्विशेषोऽखिलैर्गुणैः।
सर्वोत्तमः स पूर्णश्चतमेवं वेद यः पुमान्॥

जीवांश्च तारतम्यस्थान् स गच्छेत् पञ्चरूपिणम्।
विष्णुं न पुण्यपापे च तस्यानिष्टे कदाचन॥

प्रियाप्रियेषु ते ज्ञानि ह्यास्तृणोति यते नृषु।
अगोचरं वाङ्मनसोरानन्त्यात् पुरुषोत्तमम्।
ज्ञात्वा मुक्तस्य भीर्नैव कुतश्चन भविष्यति॥ इत्यादि यजुः संहितायाम्॥

न च ‘ सह ब्रह्मणा’ इत्यादेरन्योऽर्थः कल्प्यः। अप्रामाणिकत्वात्। अनाश्वासाच्च। नचौषधीभ्योऽन्नमन्नरसमय इत्यत्रोभयार्थत्वेन विरोधः। “ अन्नस्यान्नम्” , “ अस्ति ब्रह्मेति चेद् वेद” , “आधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत् प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचम् ” इत्यादिना ब्रह्मशब्देनोक्तत्वाच्च न च लौकिकान्नस्यात्तत्वमसि। “ येऽन्यथा विदुस्तेऽन्यराजानस्ते क्षय्यलोका भवन्ति” इति श्रुतेरविद्यमानोपासनाद् दोषावगतेश्च ‘ न च रमन्त्यहो असदुपासनयाऽऽत्महनः’ इति च भागवते।

“ नाविद्यमानं ब्रुवते वेदा ध्यातुं न वैदिकाः।
अविद्यमानं ध्यायन्तो यान्ति सर्वेऽधरं तमः।
तस्मात् सत्यार्थतां ब्रूयाद् वेदानामपि सर्वशः।
य एवं वेद स ज्ञानी ज्ञानवान् नान्यथा भवेत् ”॥ इति वेदार्थविवेके।

“ स यश्चायं पुरुषे, यश्चासावादित्ये” इत्यधिकरणत्वेन भेद एव जीवस्य परमादुक्तः। ‘एतस्मिन्नदृश्येऽनात्मेऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते’, ‘एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रामति’ , ‘सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चिता’ ,‘एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। इमान् लोकान् कामान्नी कामरूप्यनुसञ्चरन्” इत्यादिना मुक्तस्यापि भेद एवाभ्यसते। “ अथ सोऽभयं गतो भवति” इति मुक्तिप्रस्तावात्।

"सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा" इति मुक्तानन्दो मीमांस्यते। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्येति सर्वत्र विशेषणाच्च। न ह्यमुक्तस्याकामहतत्वं मुख्यं भवति। न च मुख्या श्रोत्रियता।

" यस्य श्रुतिफलं पूर्णं स श्रोत्रिय उदाहृतः।

स हि मुक्तोऽकामहतः स हि कामैर्न हन्यते॥

यस्य कामास्तु सत्याःस्युः स हि कामैर्न हन्यते।

न ह्यकामः क्वचित् कश्चिद् दृश्यते श्रूयतेऽपि च" ॥ इति ब्रह्माण्डे।

न च देवपदाकामस्य सकाशादिन्द्रपदाकामस्य शतगुणानन्दो दृश्यते सति च प्राजापत्यादिकामे। न च मानुषाः प्रयस्तदिच्छवः। चक्रवर्तिनस्तु युवशब्देनैव मुक्तत्वमुक्तम्। तस्मान्मुक्तविषयेयं मीमांसा। " यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि स्थिताः" इत्यत्राप्यन्तःकरणस्थानामेव कामानां विमोक्ष उक्तः। न तु स्वरूपभूतानाम्।

" यं यमन्तमभिकामो भवति सोऽस्य सङ्कल्पादेव भवति "

इति मुक्तानामपि स्वरूपभूतः कामः प्रतीयते।

" कामः सङ्कल्प आनन्दो मुक्तानां तारतम्यतः।

स्वरूपभूतास्ते सर्वे निर्दोषा गुणरूपकाः" इति पाद्मे।

" सङ्कल्पादेव च तच्छ्रुतेः" इति सूत्रम्। " भेदव्यपदेशात् " इति जीवेशयोर्भेदश्चोक्तो भगवता।

न च भेददर्शनमसुकरम्। स्वरूपत्वाद् भेदस्य। सर्वव्यावृत्तं हि सर्वस्य स्वरूपं सर्वैरनुभूयते। अन्यथाऽहं वा दृष्टोऽन्यो वा दृष्ट इत्यपि संशयः स्यात्। नच पश्चाद् भेदो ज्ञायत इत्यत्र किञ्चन्मानम्। नहि दृष्टवस्तुनः पुरुषस्य तस्य वस्त्वन्तराद् भेदे संशयः क्वचिद् दृष्टः। न च सर्वतो व्यावृत्त्यनुभवे सर्वज्ञताऽपेक्षितेति दोषः। सामान्यतः सर्वस्य सर्वैरपि ज्ञातत्वात्। यावत् तु सर्वतो भेदो विशेषतो न ज्ञायते तावत् स्वरूपमेव विशेषतो न ज्ञातम्। नहि ज्ञाताद्वस्तुनोऽव्यावृत्तिः

केनचिच्छङ्क्यते। यदा तु संशीयते तदाऽपि कुतश्चिद् व्यावृत्तमेव ज्ञायते। नहि सर्वमिदं भवति वा न वेति कस्यतित् संशयः। अतो व्यावृत्तिरेव स्वरूपम्।

अस्य भेद इति विशेषत्वमस्य स्वरूपमितिवत्। यथाऽस्तीति वर्तमानः कालो वस्तुना सहैवानुभोयते, एवमन्यस्माद् व्यावृत्तमित्यत्रान्यदपि सामान्यतः सहैवानुभूयते। नह्यस्तीति वर्तमानकालपेक्षयाऽनुभूयत इत्येतावता विद्यमानता नाम वस्तुनोऽन्या। सदित्यपि शत्रन्तत्वात् कालसम्बन्ध्येवानुभूयते तिष्ठन्नितिवत्। एवमन्यस्माद् व्यावृत्तमित्यन्येन सह प्रतीयमानमपि न स्वरूपादन्यत्।

अस्माद् व्यावृत्तिरन्यस्य स्वरूपमन्यस्माद् व्यावृत्तिरस्य स्वरूपमिति नैकस्वरूपदा। ज्ञानानन्दादिवत्। स्वरूपत्वेऽपि व्यवहारविशेषो भवति। न च स्वरूपत्वेन भेदस्याभावो भवति। ज्ञानानन्दादिवदेव। अन्यप्रतियोगिकत्वाद् भेदस्य न स्वस्मादपि भवति।

" भेदस्यु सर्ववस्तूनां स्वरूपं नैजमव्ययम्।
नष्टानामपि वस्तूनां भेदो नैव विनश्यति॥

अवस्तुनोऽपि रूपं स्वं भेद एव न चान्यथा।
विशेषरूपनाशेन भेदमात्रावसायिता॥
नाश इत्युच्यते सद्भिर्भेदो नहि विनश्यति।
इत्याहुः केचिदज्ञानात् तत्राहुः सूक्ष्मदर्शिनः॥

सत्य भेदस्तु वस्तूनां स्वरूपं नात्र संशयः।
तस्माद् वस्तुविनाशे तु तद्भेदो नास्ति कुत्रचित्॥

अभावाद् भावरूपस्य स्वरूपं भाव इष्यते।

नष्टभेदोऽप्यभावात्मा विद्यते च विनाशतः ॥

स्वरूपत्वात् तु भेदस्य भेदे शङ्का न कस्यचित् ।
सर्वं सामान्यतो यस्मात् सर्वैरप्यनुभूयते ॥

सत्माद् व्यावृत्तता सर्वैः सर्वस्मादनुभूयते ।
प्रितियोगिता त्वभावस्याप्यस्त्यभावतया स्फुटम् ॥

न ह्यभावोऽप्यधर्मा स्यान्न तु स्याद् भावधर्मयुक्।
अभावस्यास्तिता नामस्यादेवाभावरूपिणी ॥

अभावताऽपि सैव स्यान्न तु स्याद् भावरूपिणी ॥

अतः स सर्वव्यावृत्तस्वरूपो भगवान् परः ॥

येन ज्ञातः स तु ज्ञानी मुच्यते नात्र संशयः"। इति तत्त्वनिर्णये ॥

॥ इति द्वितीय(ब्रह्म)वल्ली ॥

ओं सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्विनावधीतमस्तुमा विद्विषावहै। ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः। ओं भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत् प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनोवाचमिति। तं होवाच। यतो वा इमानिभूतानिजायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्य तद्ब्रह्मेति ॥ 01 ॥

स तपोऽतप्यत। तपस्तप्त्वा। अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्ध्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवोब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व ॥ 02 ॥

तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्यस्त्वा। प्राणो ब्रह्मेतिव्यजानात्। प्राणाध्द्येव खल्विमानिभूतानिजायन्ते। प्राणेना जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवोब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्मविजिज्ञासस्व। तपोब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति तद् विज्ञायपुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवोब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपोब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्ध्येव खल्विमानि भूतानिजायन्ते। विज्ञानेनजातानिजीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति। तद्विज्ञाय पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच।

तपसा ब्रह्मविजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। आनन्दो ब्रह्मेतिव्यजानात्। आनन्दाद्ध्येव खल्विमानिभूतानिजायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति॥03॥सैषा भार्गवी वारुणी विद्या। परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान् भवति प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान् कीर्त्या॥04॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद् व्रतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्नेप्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान् भवति प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान् कीर्त्या अन्नं न परिचक्षीत। तद् व्रतम्॥05॥

भा- " चक्षुः स चष्टे यद् विष्णुखः श्रोत्रं श्रोतृत्वतो विभुः।
वाक् च वक्तृत्वतो नित्यं मनो मन्तृत्वतस्तथा॥

तपो ज्ञानस्वरूपत्वाद् विज्ञानं तु विवेचनात्।
ज्ञानानुसन्धनरूपतपसा तं जनार्तनम्

क्रमाद् भृगुर्व्जानात् तमन्नादिबहुरूपिणम्।
एवं विनंस्तं विष्णुं तस्मिंस्तु प्रतितिष्ठति॥

मुक्तो भूत्वाऽन्नवांश्च स्यादन्नादश्य सदैव तु।
अन्ननामा तु भगवान् विद्वांस्तमुपजीवति॥

तद्वांश्च तेन गुप्तत्वाद्..................।

आपो वा अन्नम्। ज्योतिरन्नादम्। अप्सुज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान् कीर्त्या। अन्नं बहु कुर्वीत। तद् व्रतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान् कीर्त्या॥06॥ न कञ्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद् व्रतम्। तस्माद्यया क या च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते। एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वैमध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते। य एवं वेद॥07॥

भा - ....विद्यार्थे वसतीच्छया।
आगतं नेति न ब्रूयात् तदेतद् विदुषो व्रतम्॥

स विष्णुः पृथिवीनाम पृथुत्वात् प्राणनामकः।
प्रकृष्टानन्दबलतः आकाशः सर्ववेत्त्वृतः॥

शराख्यदेहिनश्चैव शरीरं प्रारणात् स्मृतः।
एतैश्चतुर्भिभगवान् रूपैश्च चतुरात्मभिः॥

भोग्यभोक्तृस्वरूपेण तिष्ठति क्रीडया स्वयम्।
न च भोग्यत्वमात्रेण हीनत्वं तस्य कुत्रचित्॥

नहि भोग्यत्वमात्रेण हीनत्वं तस्य कुत्रचित्॥

नहि भार्योपभोग्यस्तु भर्ता हीनत्वमाप्नुयात्।
एवं स भगवान् विष्णुरविशेषोऽखिलेष्वपि॥

रूपेषु क्रीडते नित्यं भोक्ता भोग्य इतीच्छया।
अन्नाख्यं तं नैव निन्द्याद् बहु मन्येत तं सदा॥

इति व्रतद्वयं ह्येतद् भाव्यं यदि सुखे स्पृहा।
येत केनापि विधिना बह्वित्येव जनार्दनम्॥

मत्वैव प्राप्नुयान्नित्यं मनोवाक्कायवृत्तिभिः।
य एवं समुपासीत तस्यान्नाख्यो हरिः स्वयम्॥

सिद्ध इत्येव हि प्राहुर्विद्वांसः परिनिष्ठिताः।
यस्य तद् ब्रह्म संसिद्धं पूर्वं तेनाप्यतेऽग्रतः॥

मध्ये वयसि चेत् सिद्धं मुक्तो मध्यं प्रपश्यति।
वार्धके चेद् विजानाति मुक्तः पादौ प्रपश्यति॥

तोजोमण्डलमेवान्यत् अङ्गं विष्णोः प्रपश्यति।
पूर्वे वयसि बोद्धव्यमामुखात् सर्वदृष्टये॥

क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवी तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे॥08॥

भा - क्षेमकृत्वात् क्षेमनामा वाचिस्थः स परो हरिः।
योगनामा तथा प्राणे सर्वकामनियोजनात्॥

क्षेमनामा क्षेमकृत्त्वादपानेऽपि हि हरिः स्वयम्।
कर्मनामा हस्तगः कर्मकृत्त्वाज्जनार्दनः॥

गतिदत्वाद् गतिर्नाम पादस्थः पुरुषोत्तमः।
विसर्गकृद् विमुक्ताख्यः पायुस्थः परमो विभुः॥

अध्यात्मस्थ इति प्रोक्तोऽथाधिदैवगतं शृणु।
पर्जन्ये तृप्तनामाऽसौ तृतप्तिदत्वाच्चनार्दनः॥

वायौ तु बलनामा च बलदत्वात् सदैव हि।
यशः प्रदत्वाद् दक्षे तु यशः पश्वभिमानिनि॥

नक्षत्रेषु ज्योतिराख्यो ज्योतिर्दातृत्वतो हरिः।
उपस्थमानिनि शिवे प्रजात्वानन्दसन्ततेःख॥

दातृत्वात् तत्तदाख्योऽसौ सन्ततिस्त्वमृतं स्मृतम्।
सर्वः सर्वप्रदत्वात् तु प्रकृतौ पुरुषोत्तमः॥

तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। महान् भवति। तन्मनः इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद् ब्रह्मेत्युपासीत। ब्रह्मवान् भवति। तद् ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परियेऽप्रियाभ्रातृव्याः॥09॥

भा- स प्रतिष्ठा स्थापकत्वान्मनो मान्यत्वतो हरिः।
नमो नम्यत्वतो नित्यं महश्चापि महत्त्वतः।
विरिञ्चिमारकश्चासौ ब्रह्म पूर्णगुणत्वतः॥

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात् प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। इमाँल्लोकान् कामान्नी कमरूप्यनुसञ्चरन्। एतत् साम गायन्नास्ते। हा3 वु हा3 वु हा3 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो३ऽहमन्नादो३ऽहमन्नादः। अहं श्लोककृदहंश्लोककृदहं श्लोककृत्॥10॥ अहमस्मिप्रथमजा ऋताऽस्य। पूर्वं देवेभअयोऽमृतस्य नाऽ भाइ। यो मा ददाति स इदेव माऽवाः।

अहमन्नमन्नमदन्तमा३द्मि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवा३म्। सुवर्णज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्।

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै॥

ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥(भृगु)वल्ली॥

भा- वेदैनं तत्त्वतो ब्रह्मा स एनं पञ्चरूपिणम्।
प्राप्य गायति मुक्तः सन्नन्ननामाऽस्मि भोग्यतः॥

यथेष्टमन्नभोक्ता च कीर्तिकर्ता हरेस्तथा।
ऋतरूपस्य विष्णोस्तु पुत्रः प्रथमजो ह्यहम्॥

देवेभ्यः पूर्वजश्चाहं मुक्तानामाश्रयः सदा।
यो ददाति च मां सम्यग विष्णुतत्त्वप्रकाशकः॥

स इत्थमेव मां याति विष्णोरन्नमहं सदा।
ममान्नं सर्वजीवास्तु भोग्या मम यतः सदा॥

सर्वमभ्यभवं चाहं गुणैः सर्वैश्च नित्यकैः।
सुवर्णो भगवान् विष्णुर्ज्योतिः स मम रोचकः॥

योऽहमेवंविदभवं तस्य मे माधवः पतिः।
इति ब्रह्मा गायमानो मुक्तश्चरति सर्वदा '॥इति यजुः संहितायाम्।

अन्नं भगवन्तं न परिचक्षीत। न निराकुर्यात्। तद्गुणांस्तत्कर्माणि वा कुत्रापि बहि कुर्वीत। बहुगुणत्वेन प्रतिपादयेत् भगवन्तम्। यया कया च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अतिप्रयत्नेनापि विहितप्रकारेण बहुतरां भगवद्विद्यां प्राप्नुयात्।

" प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्यात्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव" , "प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वाजातानि परि ता बभूव'

इत्यादिना विरिञ्चस्यैवैतद् गानम्। अन्यो न परि बभूवेति निषेदार्थः।

" विद्युद्वन्मानुषा विद्युः सूर्यमण्डलवत् सुराः।
प्रतिबिम्बशअच गिरिशो ब्रह्मैनं पश्यति स्फुटम्।
ब्रह्मा हि स्थिरचिद्रूपो बहुलात्मा विशेषतः॥

अन्ये क्रमादबहुलास्तथा चञ्चचेतसः।
तस्मात् सम्यक न पश्यन्ति हरिं ब्रह्मा तु पश्यति"॥

इति हरिवंशवच्नाच्च ब्रह्मैवैनं सम्यग् वेद॥

यस्योच्चोऽथ समो वा कश्चिन्नैवास्त्वनन्तसच्छक्तेः।
तं वन्दे परमेशं प्रेयांसं प्रेयसश्च मे विष्णुम्॥

यस्य त्रीण्युदितानि वेदवचने रूपाणि दिव्यान्यलं
वट् तद्दर्शतमित्थमेव निहितं देवस्य भर्गो महत्।
यायो रामवचोनयं प्रथमकं पृदक्षो द्वितीयं वपु-
र्मध्वो यत् तु तृतीयकं कृतमिदं भाष्यं हि तेन प्रभौ॥

" हनुशब्दो ज्ञानवाची हनूमान् मतिशब्दितः।
रामस्य स्वृतरूपस्य वाचस्तेनानयन्त हि॥

भृतमो भीम इत्युक्ते वाचो मा मातरः स्मृताः।
ऋगाद्या इतिहासाश्च पुराणं पञ्चरात्रकम्॥

प्रोक्ताः सप्त शिवास्तत्त शयो भीमस्ततः स्मृतः।
दशेति सर्वमुद्दिष्टं सर्वं पूर्णोमिहोच्यते।

प्रज्ञा प्रमतिरुद्दिष्टा पूर्णप्रज्ञस्ततः स्मृतः ॥

मध्वित्यानन्द उद्दिटो वेति तीर्थमुदाहृतम्॥

मध्व आनन्दतीर्थः स्यात् तृतीय मारुती तनुः।

इति सूक्तगतं रूपत्रयमेतन्महात्मनः।

यो वेद वेदवित् स स्यात् तत्त्वनित् तत्प्रसादतः" ॥ इति च।

'साधको रामवाक्यानां तत्समीपगतः सदा।

हनूमान् प्रथमो ज्ञेयो भीमस्तु बहुभुक् पितोः ॥

पूतनाक्षयकारी च द्वितीयस्तु तृतीयकः।

पूर्णप्रज्ञस्तथाऽऽनन्दतीर्थनामा प्रकीर्तितः ॥

देशेति सर्वमुद्दिष्टं सर्वं पूर्णमिहोच्यते।

प्रज्ञा प्रमतिहुद्दिष्टा पूर्णप्रज्ञस्ततः स्मृतः ॥

आ समन्तात् पतित्वे तु गूढं कलियुगे हरिम्।

असत्मप्रतिष्ठं च जगदेतदनीश्वरम्॥

वदद्भिर्गूहितं सन्तं तृतीयोऽसुर्मथायति।

येन विष्णोस्तु वर्पाख्यान् गुणानाज्ञासिषुः परान्॥

ईशानासः सूरयश्च निगूढान् निर्गुणोक्तिभिः।

त्रेतायां द्वापरे चैव कलौ चैते क्रमात् त्रयः ॥

एतेषां परमो विष्णुर्नेता सर्वेश्वरेश्वरः।

स्वयम्भुर्ब्रह्मसङ्ज्ञोऽसौ परस्मै ब्रह्मणे नमः ॥' इति च।

पूर्णागण्यगुणोदारधाम्ने नित्याय वेधसे।

॥ इति श्रीतैत्तिरीयोपनिषद्भाष्ये तृतीय (भृग)वल्ली॥

॥ इति श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितं तैत्तिरीयोपनिषद्भाष्यम्॥